

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 30-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 6-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 12-oktabr 2026-yil

NARRATIV IDENTIKLIK VA HAYOTIY TAJRIBANI QAYTA ANGLASH: BIBLIOTERAPEVTIK MUTOLAADA YOSHLARNING O‘ZLIGINI TUSHUNISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MEXANIZMLARI

НАРРАТИВНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ЖИЗНЕННОГО ОПЫТА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ МЕХАНИЗМЫ САМОПОНИМАНИЯ МОЛОДЁЖИ В БИБЛИОТЕРАПЕВТИЧЕСКОМ ЧТЕНИИ

NARRATIVE IDENTITY AND REINTERPRETING LIVED EXPERIENCE: SOCIO-PHILOSOPHICAL MECHANISMS OF YOUNG PEOPLE’S SELF-UNDERSTANDING THROUGH BIBLIOTHERAPEUTIC READING

Nishonova Diyora Tursunovna
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0003-8073-1910

Annotatsiya. Maqolada biblioterapevtik mutolaa va yoshlarning o‘zligini anglash munosabati tahlil qilinadi. Germenevtik qiyoslash narrativ identiklikni ijtimoiy e’tirof va talqin erkinligi bilan bog‘laydi. Qahramonga yaqinlik, refleksiv masofa va hayotiy tajribani qayta talqin qilish farqlanadi. Matn, shaxsiy tajriba va ijtimoiy shartlarni birlashtiruvchi olti mexanizmli matritsa taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: narrativ identiklik, biblioterapiya, o‘zlik, refleksiv masofa, hayotiy tajriba, ijtimoiy e’tirof, talqin erkinligi.

Аннотация. Рассматривается связь библиотерапевтического чтения с самопониманием молодёжи. Герменевтический анализ связывает идентичность, признание и свободу интерпретации. Различаются близость к герою, рефлексивная дистанция и переосмысление опыта. Предложена матрица шести механизмов взаимодействия текста, личности и общества.

Ключевые слова: нарративная идентичность, библиотерапия, самопонимание, рефлексивная дистанция, жизненный опыт, социальное признание, свобода интерпретации.

Abstract. The article examines bibliotherapeutic reading in relation to young people’s self-understanding. Hermeneutic comparison links narrative identity to recognition and interpretive freedom. Identification with characters, reflective distance and reinterpretation of experience are separated. A six-mechanism matrix connects literary texts, personal experience and social conditions.

Keywords: narrative identity, bibliotherapy, self-understanding, reflective distance, lived experience, social recognition, interpretive freedom.

Kirish

Yosh inson o‘z hayotidagi hodisani qanday hikoya qilishi bilan bu hodisaning o‘zi bir xil narsa emas. Kasbiy tanlov, muvaffaqiyatsizlik yoki munosabatdagi uzilish shaxs tomonidan turlicha ma’nolantirilishi mumkin. D. McAdams va K. McLean narrativ identiklikni qayta tiklangan o‘tmish bilan tasavvur qilinayotgan kelajakni bog‘lovchi, ichkilashtirilgan va o‘zgarib boruvchi hayot hikoyasi sifatida izohlaydi [1]. Shu yondashuv nuqtayi nazaridan, biblioterapevtik mutolaada tadqiq etiladigan masala tayyor hayotiy saboqni qabul qilish emas, matn bilan uchrashuvda o‘z tajribasini tushuntirish asoslarini tekshirishdir.

P. Ricoeurning o‘zlik germenevtikasi shaxsiy identiklikni axloqiy subyektlik bilan bog‘liq holda o‘rganishga yo‘l ochadi [2]. Biroq o‘zlik faqat individual ichki kechinma emas. K. McLean va M. Syed shaxsiy hikoyalarni madaniyatda ustun bo‘lgan hayotiy ssenariylar hamda ularga muqobil hikoyalar munosabatida tahlil qiladi [3]. Demak, yoshning o‘zini “muvaffaqiyatli” yoki “nomunosib” deb ta’riflashi qanday ijtimoiy kutilmalarga tayanishi ham muhokama predmetidir. Bu yerda matn, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi vositachilik markazga chiqadi.

Maqolaning maqsadi biblioterapevtik mutolaada o‘zlikni tushunishga aloqador jarayonlarni farqlash hamda ularni tekshirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini ishlab chiqish. Tadqiqot savoli: qahramonga hissiy yaqinlik qaysi shartlarda shaxsning o‘z qarashlarini

qayta asoslashiga bog‘lanishi mumkin? Mualliflik hissasi “asoslangan narrativ qayta talqin” tushunchasi va olti mexanizmli matritsani taklif etishdan iborat. Bu tushuncha o‘z haqidagi hikoyani shunchaki ijobiylashtirishni emas, voqea, baho, ijtimoiy kutilma va mavjud imkoniyatlarni ajratishni anglatadi.

Materiallar va metodlar

Ish nazariy-konseptual tadqiqot bo‘lib, manbalar 2026-yil 23-sentabr holatida tekshirildi. Maqsadli tanlangan o‘nta manbaga narrativ identiklik va uning tanqidiga oid asarlar [1–4], epistemik adolat konsepsiyasi [5], adabiy mutolaa tadqiqotlari [6; 7], birgalikdagi o‘qishning sifat tahlillari [8; 9] va biblioterapiyaning tibbiylashtirilishiga doir tanqidiy maqola [10] kiritildi. Mavzuga aloqadorlik, nazariy farqlarni ochish va bibliografik rekvizitlarning tekshirilishi tanlash mezonlari bo‘ldi. Ochiq matnlar, annotatsiyalar va nashriyot ma’lumotlaridan foydalanildi; bu to‘liq tizimli sharh emas.

Tahlilning asosiy birligi butun shaxs yoki uning ruhiy holati emas, muayyan talqin epizodidir. Unda matnga tayangan izoh, avtobiografik da’vo va ijtimoiy umumlashtirish ajratiladi. Natijalarni chiqarishda mazmuniy farqlash va nazariy ziddiyatlarni aniqlash qo‘llandi; dalillar soni, statistik ta’sir yoki klinik o‘zgarish hisoblanmadi. Shu chegaralash falsafiy mexanizmni bevosita psixologik sabab bilan aynanlashtirishdan saqlaydi.

Konseptual qiyoslash identiklik bilan identifikatsiyani, germenevtik tahlil voqea bilan uning talqinini, ijtimoiy-falsafiy rekonstruksiya esa individual bayonot bilan madaniy kutilmani farqlashga xizmat qildi. Xorijiy tadqiqotlar o‘z kontekstida ko‘rib chiqildi. “Biblioterapevtik mutolaa” bu ishda badiiy matn vositasidagi noklinik, refleksiv o‘qish va muloqot amaliyotining ishchi nomidir. Birlamchi so‘rov, kuzatuv yoki klinik sinov o‘tkazilmadi; keyingi vaziyat muallif tuzgan shartli misoldir. Matritsa statistik tasdiqlangan sababiy model emas.

Natijalar

O‘zlikni tushunish: yaqinlashuv va masofalanish birligi. Birinchi konseptual natija identiklik va identifikatsiyani ajratishdir. Identifikatsiya matndagi shaxsga yaqinlikni his etish yoki uning nuqtayi nazarini vaqtincha qabul qilish bilan bog‘lanadi; narrativ identiklik esa inson o‘z hayotini vaqt davomida qanday tushuntirishiga tegishlidir [1; 6].

Qahramonning iztirobini his qilish o‘z hayotiy qarorini chuqur anglashning tayyor isboti bo‘la olmaydi. Tahlil shu ikki hodisa o‘rtasidagi o‘tishni alohida tekshirishni talab qiladi.

Shu maqsadda ikki tomonlama refleksiv masofa taklif etiladi: kitobxon o‘zini qahramon bilan aynanlashtirmasligi va o‘z hayotiga berilgan tayyor ijtimoiy ta’rifni ham mutlaq hukm deb olmasligi kerak. Birinchi masofa “qahramonning sharoiti meniki bilan nimada farqlanadi?” savoli orqali, ikkinchisi “men haqimdagi bu baho qaysi mezonga tayanadi?” savoli orqali aniqlashtiriladi. Bu mualliflik talqini Ricoeurning o‘zlikni sharhlash muammosi va McLean, Syedning madaniy ssenariylar tahliliga tayanadi [2; 3]. Masofalanish yaqinlikni inkor etmaydi; uning chegaralarini anglashni bildiradi.

Hayotiy hikoya, madaniy kutilma va talqin vakolati. Ikkinchi natija qayta anglashni faqat ichki psixologik o‘zgarishga qisqartirmaslikdir. Masalan, inson o‘ziga qo‘ygan muvaffaqiyat mezonida oilaviy yoki kasbiy kutilmalar ishtirok etganini payqashi mumkin. Bunday imkoniyat barcha O‘zbekiston yoshlarida bir xil ssenariy hukmronligini anglatmaydi. U muayyan suhbat yoki refleksiv yozuv orqali tekshirilishi lozim. Ijtimoiy shartlarni anglash resurs cheklovini bekor qilmaydi: yangi hayotiy yo‘lni tasavvur qilish bilan uni amalga oshirish imkoniyati alohida masalalardir [3].

M. Frickerning epistemik adolat konsepsiyasida inson bilim egasi sifatida ham nohaq munosabatga duch kelishi mumkin [5]. Biblioterapevtik muloqotga tatbiqan bu farq yoshning tajribasini uning maqomi, nutqining ravonligi yoki tashkilotchiga yaqinligi orqali baholamaslik talabini asoslashga yordam beradi. Biroq tajribani e’tirof etish har bir faktik bayonotni tekshirmasdan tasdiqlash emas. Ishtirokchi nimani boshdan kechirganini hurmat bilan tinglash va uning chiqarayotgan umumiy xulosasini muhokama qilish bir-biriga zid emas.

Narrativ yaxlitlikning chegaralari. Uchinchi natija izchil hayot hikoyasini barcha yoshlar uchun majburiy rivojlanish mezoniga aylantirmaslikdir. G. Strawson odamlar o‘z hayotini albatta narrativ tarzda kechiradi, degan tavsifiy da’voni ham, shunday yashashi shart, degan axloqiy talabni ham tanqid qiladi [4]. Bundan kelib chiqadigan metodologik xulosa shuki, qisqa yoki uzilgan bayonot, sukut yoxud muhokamada qahramon bilan yaqinlik topmaslik “o‘zlikni tushunmaslik” belgisi deb olinmaydi. Narrativ izchillik,

voqealarning faktik to‘g‘riligi va inson farovonligi turli o‘lchovlardir. Quyidagi mexanizmlar shu sababli majburiy bosqichlar emas, ehtimoliy analitik aloqalar sifatida beriladi.

Narrativ qayta talqinning analitik matritsasi. Matritsa uch dalil qatlamini bog‘laydi: badiiy matndagi ishora, kitobxonning o‘z tajribasi haqidagi bayonoti va ushbu bayonotning ijtimoiy shartlari. Unda jarayonning kuzatiladigan belgisi bilan natija haqidagi xulosa ajratiladi. Aloqalar qaytuvchan: kitobxon muhokamadan keyin dastlabki pozitsiyasini o‘zgartirishi ham, uni puxtaroq asoslab saqlashi ham mumkin [1–6].

1-jadval. Biblioterapevtik mutolaada o‘zlikni tushunish mexanizmlari

Mexanizm	Refleksiv amal	Tekshiriladigan dalil	Talqin chegarasi
Vaziyatga yaqinlik	O‘xshash tajribani tanish.	Matn ishorasi va shaxsiy izoh.	Yaqinlik o‘zgarish isboti emas.
Refleksiv masofa	O‘zini qahramondan farqlash.	O‘xshashlik va farqning asosi.	Obraz hayotiy ko‘rsatma emas.
Vaqtiy qayta bog‘lash	O‘tmish bahosini hozirgi savol bilan qiyoslash.	Dastlabki va keyingi talqin.	Hikoyaning izchilligi faktni tasdiqlamaydi.
Ijtimoiy ssenariyni tekshirish	Tayyor muvaffaqiyat mezonini aniqlashtirish.	Mezon manbasi va muqobil izoh.	Madaniy kutilma barcha yoshlarda bir xil emas.
Dialogik e’tirof	O‘zga talqinni tinglash va savol berish.	E’tirozga mazmunli javob.	Kelishish majburiy natija emas.
Pozitsiyani qayta asoslash	O‘zgarish yoki saqlash sababini ko‘rsatish.	Mustaqil xulosa va uning cheklovi.	Bayonot amaliy o‘zgarishga teng emas.

Matritsada “o‘zgarish yo‘q” bilan “ma’lumot yetarli emas” farqlanadi. Masalan, kitobxonning sukuti sababini faqat tashqi kuzatuv orqali aniqlab bo‘lmaydi. Shaxsiy ma’lumotni oshkor etmasdan, qahramon nuqtayi nazarida qolib mulohaza yuritish ham tahlil materiali bo‘lishi mumkin. Dalil sifati ishtirokchining tashkilotchi fikriga moslashgani bilan o‘lchanmaydi.

Xorijiy tadqiqotlar: imkoniyat va dalil chegarasi. O. Fialho transformativ mutolaada o‘zlik va boshqalar haqidagi anglashni o‘quvchining matn bilan kechadigan murakkab tajribasi sifatida o‘rganadi [6]. M. Djikic va hammualliflar esa badiiy hikoya hamda unga mazmunan mos nazorat matnini o‘qishdan oldingi va keyingi o‘zini baholashlarni qiyoslagan [7]. Bunday eksperimentdagi qisqa muddatli farq uzoq davom etadigan narrativ identiklik o‘zgarishini tasdiqlamaydi. Bu ishlar maqoladagi mexanizmlarni tayyor isbot bilan ta’minlamaydi; ular qaysi natijalarni alohida tekshirish kerakligini ko‘rsatadigan manbalardir.

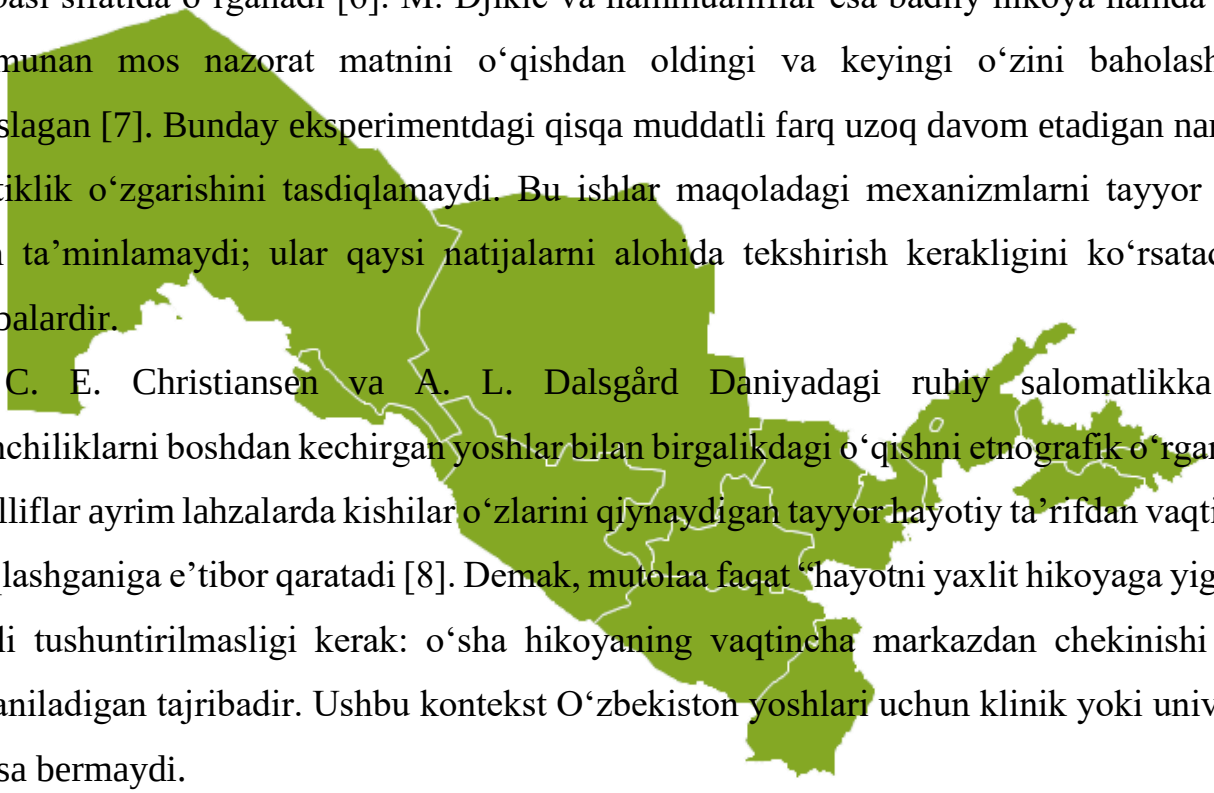

C. E. Christiansen va A. L. Dalsgård Daniyadagi ruhiy salomatlikka oid qiyinchiliklarni boshdan kechirgan yoshlar bilan birgalikdagi o‘qishni etnografik o‘rgangan. Mualliflar ayrim lahzalarda kishilar o‘zlarini qiynaydigan tayyor hayotiy ta’rifdan vaqtincha uzoqlashganiga e’tibor qaratadi [8]. Demak, mutolaa faqat “hayotni yaxlit hikoyaga yig‘ish” orqali tushuntirilmasligi kerak: o‘sha hikoyaning vaqtincha markazdan chekinishi ham o‘rganiladigan tajribadir. Ushbu kontekst O‘zbekiston yoshlari uchun klinik yoki universal xulosa bermaydi.

S. James va hammualliflarning Avstraliyada ruhiy qiyinchiliklarni boshdan kechirgan kattalar bilan o‘tkazilgan sifat tadqiqotida matn, muhokama tashkilotchisi va boshqa qatnashchilar orqali e’tirof tajribasi yoritilgan [9]. Natija guruhiy mutolaadagi munosabatlarni o‘rganish uchun ahamiyatli, ammo yoshlar falsafiy dunyoqarashining o‘sishi yoki sababiy samara o‘lchovi emas. Shunday qilib, o‘zlikni anglashdagi dalil bilan farovonlik haqidagi dalil alohida saqlanishi lozim.

O‘zbekiston yoshlariga oid tadqiqot uchun shartli vaziyat. Quyidagi holat real respondentdan yoki nashr etilgan asardan olinmagan, tahlil tartibini ko‘rsatish uchun tuzilgan shartli badiiy vaziyatdir. Yosh qahramon kasbiy tanlovdan o‘ta olmaydi va bir

natijani o‘zining umumiy layoqatsizligi deb talqin qiladi. Hikoyada uning tayyorgarlik vaqti, boshqa majburiyatlari va avval erishgan natijalari haqida ham ma’lumot bor. O‘quvchi uch qatlamni ajratadi: tanlov natijasi, voqea; tayyorgarlik sharoiti, kontekst; “men qobiliyatsizman”, umumlashtirilgan o‘zlik bahosi. Ular aynan bir dalil emas.

Muhokama “qahramon yaxshi o‘ylashi kerak” degan tayyor javobga olib borilmaydi. Qaysi tafsilot layoqatsizlik hukmini cheklaydi? Muvaffaqiyatning qaysi mezoni qo‘llanmoqda? Oilaviy kutilma matnda bormi yoki kitobxon uni o‘zi qo‘shyaptimi? Shu savollar voqea bilan talqin chegarasini tekshiradi. Keyin kitobxon o‘z hayotini oshkor etmasdan ham qahramon uchun ikki muqobil talqinni asoslay oladi. Talqinning yangilanishi tanlov tartibi, resurs yoki haqiqiy imkoniyatning o‘zgarganini anglatmaydi.

Kelgusi tadqiqot uchun O‘zbekistondagi kutubxona yoki oliy ta’lim muassasasida ixtiyoriy qatnashuvchi 18-25 yoshli guruhni tanlash taklif etiladi; bu yosh chegarasi huquqiy ta’rif emas, dizayn qaroridir. Matnning dastlabki individual talqini, muhokamadagi dalillar va yangi matn yuzasidan mustaqil xulosa alohida qayd etilishi mumkin. Tarjima, janr va matnni tushunish qiyinligi ham hisobga olinadi. Bunday protokol bu maqolada amalga oshirilmagan.

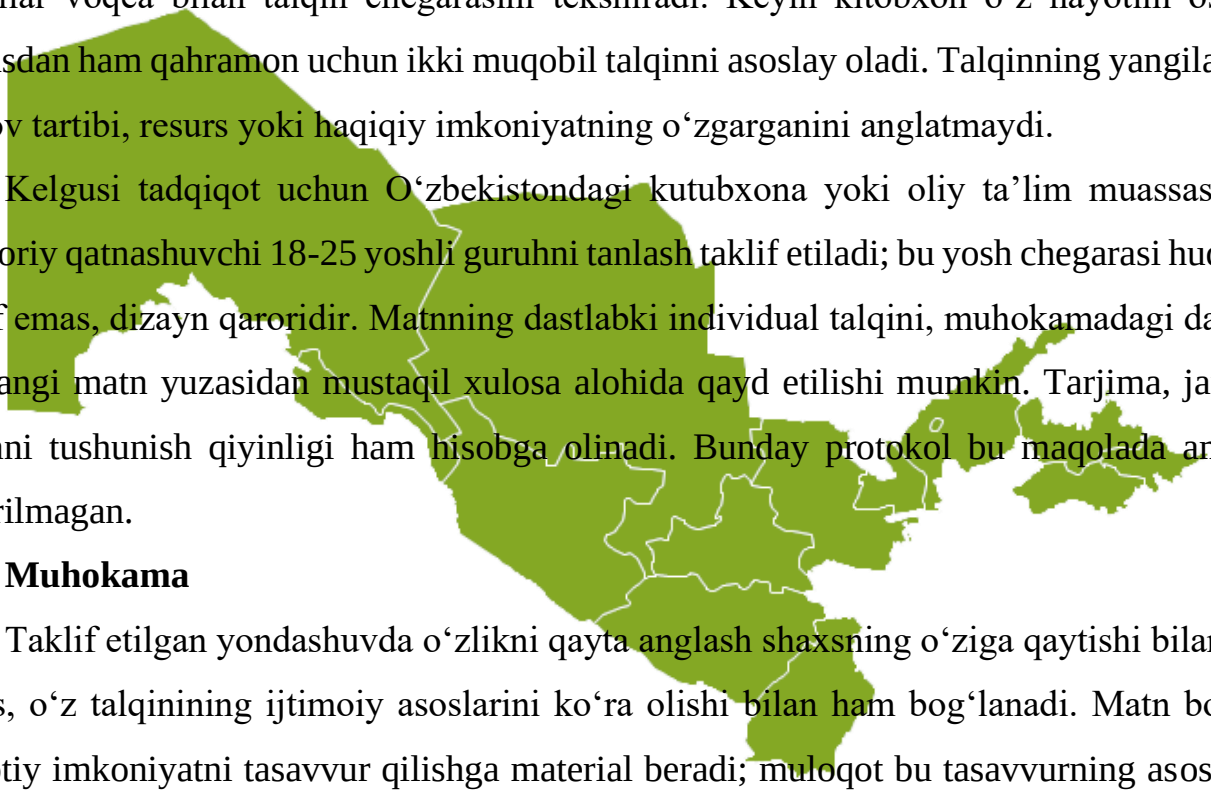

Muhokama

Taklif etilgan yondashuvda o‘zlikni qayta anglash shaxsning o‘ziga qaytishi bilangina emas, o‘z talqinining ijtimoiy asoslarini ko‘ra olishi bilan ham bog‘lanadi. Matn boshqa hayotiy imkoniyatni tasavvur qilishga material beradi; muloqot bu tasavvurning asoslarini tekshirish uchun maydon bo‘lishi mumkin. Biroq haqiqiy resurs cheklovlarini “hikoyani o‘zgartirish” bilan bartaraf etilgan deb bo‘lmaydi. Shaxsning o‘zini ayblashini qayta ko‘rib chiqish va institutlarning mas’uliyatini tahlil qilish bir-birini almashtirmaydi. Bu xulosa individual narrativ bilan madaniy ssenariy munosabatini amaliy talqin qilishdan kelib chiqadi [3].

Qiyosiy tahlil ikki reduksiyani cheklaydi. Birinchisi mutolaani faqat hissiy yengillik vositasiga aylantirish; ikkinchisi ishtirokchidan izchil, ijobiy va namunali hayot hikoyasini talab qilish. H. Redman va hammualliflar biblioterapiyani tibbiylashtirish haqidagi sifat tadqiqotida o‘qishning o‘ziga xos qadri hamda ijtimoiy tajribasi tor terapevtik maqsad bilan

qamrab olinmasligini muhokama qiladi [10]. Strawson tanqidi esa narrativlikni insonning axloqiy yetukligi uchun majburiy mezon qilib olishga qarshi dalil beradi [4]. Shu sababli taklif etilayotgan amaliyotning natijasi tashkilotchi ma’qullagan dunyoqarashga moslashish bilan belgilanmaydi.

Keyingi empirik tekshiruvda xulosaning daliliy aniqligi, muqobil talqinga munosabat va o‘z fikrini saqlash yoki o‘zgartirish sababini ko‘rsatish o‘rganilishi mumkin. Refleksiv yozuvlar kamida ikki tahlilchi tomonidan mustaqil kodlanib, dastlabki kelishmovchiliklar saqlanadi. Kuzatuvdagi farqni aynan mutolaaga bog‘lashdan oldin kitobxonlikka avvalgi qiziqish, guruhiy muhit, tashkilotchining savollari va boshqa hayotiy voqealar muqobil izoh sifatida tekshirilishi zarur. Mazkur maqolada bunday ma’lumotlar yig‘ilmagan; o‘zbek yoshlari uchun samaradorlik koeffitsiyenti yoki tasdiqlangan baholash chegarasi taklif qilinmaydi.

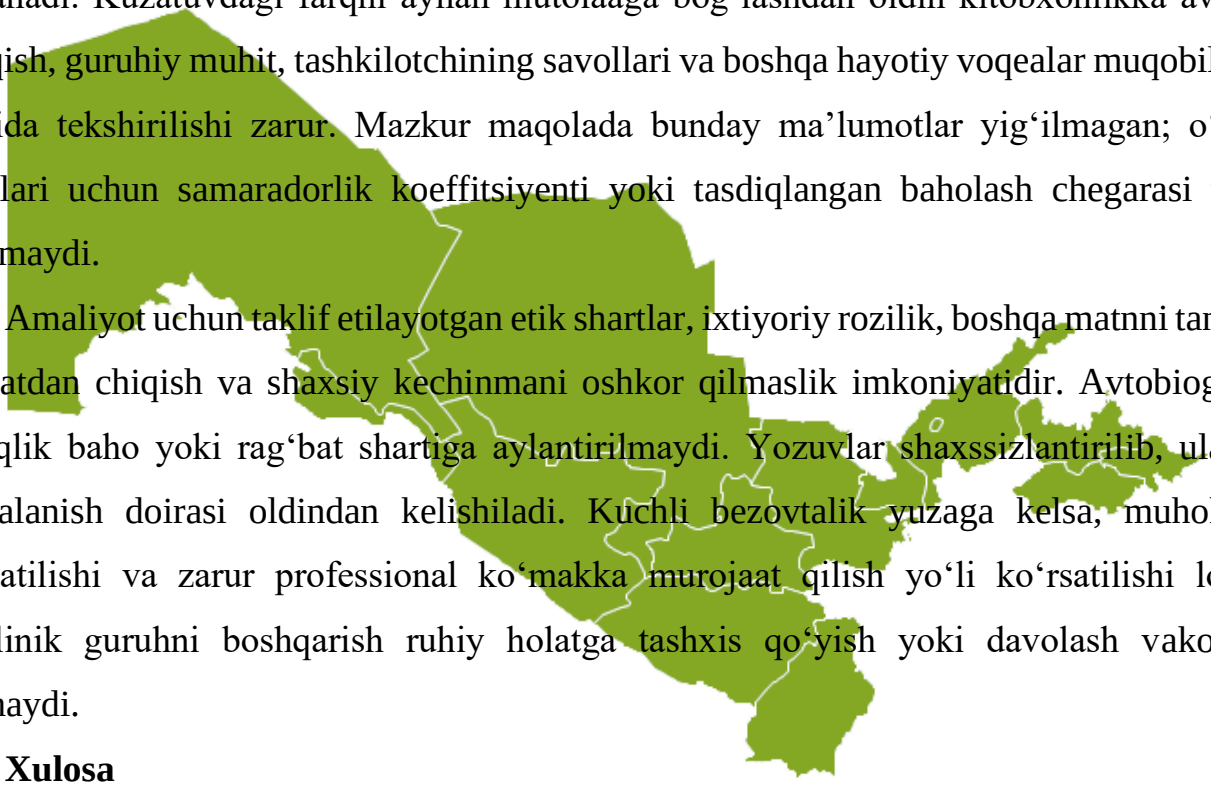

Amaliyot uchun taklif etilayotgan etik shartlar, ixtiyoriy rozilik, boshqa matnni tanlash, suhbatdan chiqish va shaxsiy kechinmani oshkor qilmaslik imkoniyatidir. Avtobiografik ochiqlik baho yoki rag‘bat shartiga aylantirilmaydi. Yozuvlar shaxssizlantirilib, ulardan foydalanish doirasi oldindan kelishiladi. Kuchli bezovtalik yuzaga kelsa, muhokama to‘xtatilishi va zarur professional ko‘makka murojaat qilish yo‘li ko‘rsatilishi lozim. Noklinik guruhni boshqarish ruhiy holatga tashxis qo‘yish yoki davolash vakolatini bermaydi.

Xulosa

Biblioterapevtik mutolaada o‘zlikni tushunish qahramon bilan yaqinlik, o‘z tajribasidan refleksiv masofalanish va ijtimoiy kutilmalarni qayta ko‘rib chiqishning o‘zaro munosabatida tahlil qilindi. “Asoslangan narrativ qayta talqin” voqeani, unga berilgan bahoni va amaliy imkoniyatlarni ajratish sifatida belgilandi. Olti mexanizmli matritsa ushbu jarayonlarni tekshiriladigan dalillar bilan bog‘laydi, ammo ularning ketma-ket yuz berishini yoki klinik samarasini da’vo qilmaydi.

Tadqiqotning ijtimoiy-falsafiy xulosasi shuki, mutolaaning rivojlantiruvchi imkoniyati matn mazmunining o‘zigagina yuklanmasligi kerak: talqin erkinligi, eshitilish va mustaqil xulosa chiqarish shartlari ham tekshiriladi. Shaxsning o‘z hikoyasini o‘zgartirishi yagona

natija emas; uni dalillarga tayangan holda saqlashi yoki ayrim masalani ochiq qoldirishi ham asosli pozitsiya bo‘lishi mumkin. Taklif etilgan yondashuv O‘zbekiston yoshlariga oid keyingi empirik tadqiqot uchun konseptual asosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. McAdams D. P., McLean K. C. Narrative Identity. Current Directions in Psychological Science. 2013. Vol. 22, No. 3. P. 233–238. DOI 10.1177/0963721413475622

2. Ricoeur P. Oneself as Another / Translated by K. Blamey. Chicago: University of Chicago Press, 1992. https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/O/bo3647498.html

3. McLean K. C., Syed M. Personal, Master, and Alternative Narratives: An Integrative Framework for Understanding Identity Development in Context. Human Development. 2015. Vol. 58, No. 6. P. 318–349. DOI: 10.1159/000445817

4. Strawson G. Against Narrativity. Ratio. 2004. Vol. 17, No. 4. P. 428–452. DOI: 10.1111/j.1467-9329.2004.00264.x

5. Fricker M. Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing. Oxford: Oxford University Press, 2007. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001

6. Fialho O. What is literature for? The role of transformative reading. Cogent Arts & Humanities. 2019. Vol. 6, No. 1. Article 1692532. DOI: 10.1080/23311983.2019.1692532

7. Djikic M., Oatley K., Zoeterman S., Peterson J. B. On Being Moved by Art: How Reading Fiction Transforms the Self. Creativity Research Journal. 2009. Vol. 21, No. 1. P. 24–29. DOI: 10.1080/10400410802633392

8. Christiansen C. E., Dalsgård A. L. The Day We Were Dogs: Mental Vulnerability, Shared Reading, and Moments of Transformation. Ethos. 2021. Vol. 49, No. 3. P. 286–307. Onlayn nashr: 17.01.2022. DOI: 10.1111/etho.12319

9. James S., Römhild J., Turner M., Sawyer A.-M., Maylea C. “Equal footing, equal voice”: Recognition of self and other in Shared Reading for people with lived experience of mental distress. Health. 2026. Vol. 30, No. 4. P. 497–515. DOI: 10.1177/13634593251381809

10. Redman H., Green J., Partington G., Fitzgerald D. Reading as therapy: medicalising books in an era of mental health austerity. Health Sociology Review. 2025. Vol. 34, No. 3. P. 262–277. DOI: 10.1080/14461242.2025.2509941

